

DIANA MÜLLER-SIEKIERSKA
DOROTA WESOŁOWSKA

DOŚWIADCZANIE TRUDNOŚCI W BUDOWANIU BLISKICH RELACJI INTERPERSONALNYCH PRZEZ MŁODYCH DOROSŁYCH Z RODZIN ROZWIEDZIONYCH

Nawiązywanie relacji interpersonalnych stanowi integralną część życia, a zarazem niezwykle istotną praktyczną umiejętność, która pozwala ludziom na normalne funkcjonowanie w społeczeństwie – osiągnięcie celów, zaspokajanie potrzeb, pełnienie ról społecznych oraz realizowanie się w sferze osobistej i zawodowej.

Przekonanie o tym, kim jesteśmy, jak siebie postrzegamy i jak funkcjonujemy w relacjach z innymi, jest podstawą orientacji w świecie, kształtowania postawy wobec samego siebie i innych ludzi. „Umożliwia również świadome realizowanie zadań życiowych i tworzenie własnej podmiotowości”¹. Kompetencje społeczne i interpersonalne, postępowania i współpracy z innymi są najcenniejszymi umiejętnościami każdego człowieka, które warto rozwijać w codziennym życiu społecznym. Nie wszystkie osoby mogą w pełni je realizować. Dotyczy to między innymi osób, które w dzieciństwie doświadczyły sytuacji rozvodu rodziców.

Relacja między matką a ojcem stanowi pierwszy i najważniejszy wzór relacji interpersonalnych. Jakość zaś związku między rodzicami wpisuje się w osobowość dzieci poprzez tworzenie względnie stałych schematów emocjo-

Dr Diana MÜLLER-SIEKIERSKA – Pracownia Pedagogiki Specjalnej, Wydział Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Smugowa 10/12, Łódź; e-mail: dmuller@uni.lodz.pl

Mgr Dorota WESOŁOWSKA – pracownik mBank S.A.; adres do korespondencji: Bankowość Detaliczna, Skrytka Poczтовая 2108, 90-959 Łódź 2; e-mail: kontakt@mbank.pl

¹ D. PANKOWSKA, *Wychowanie a role płciowe: program edukacyjny*, Gdańsk: GWP 2005, s. 13.

nalnych i poznawczych. Relacje między rodzicami oraz postawy rodzicielskie determinują postawy wobec przyszłego, własnego małżeństwa².

Mimo rosnącego zainteresowania funkcjonowaniem osób, które w dzieciństwie bądź w okresie adolescencji doświadczyły rozvodu rodziców, przeprowadzono dotąd zaskakująco niewiele badań empirycznych dotyczących tego zagadnienia. Brakuje szczególnie badań polskich dotyczących funkcjonowania tych osób w dorosłym życiu, w małżeństwie i rodzinie. Bardzo nieliczne prace zajmują się między innymi: funkcjonowaniem dziecka z rodziny rozwiedzionej w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym³ czy przeżywaniem rozvodu przez dziecko⁴. W Polsce badania wśród dorosłych dzieci z rodzin rozwiedzionych dotąd przeprowadziły J. Brągiel⁵, U. Sokal⁶, M. Piotrowska⁷, M. Suchodolska⁸. Jednakże badania te w niewielkim stopniu koncentrują się wokół funkcjonowania tych osób w dorosłym życiu. Natomiast – jak zauważyła Maria Jarosz⁹ – problemy związane z doświadczeniem rozvodu rodziców nie ustępują po okresie dzieciństwa, tylko sięgają w dorosłe życie ich dzieci. Również Urszula Dudziak¹⁰ zwraca uwagę na następstwa, jakie powoduje ciągle wzrastająca liczba rozwodów oraz ich społeczna aprobata, pisząc, że „psycholo-

² Zob. D. KUNCEWICZ, *Rozwiązywanie konfliktów z partnerem a wzory relacji z rodzicami*, w: T. ROSTOWSKA, A. PEPLIŃSKA (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, Warszawa: Difin 2010, s. 125; S. STEUDEN, *Trudności i zagrożenia w diagnozowaniu osobowości zaburzonej w sprawach o nieważność małżeństwa*, w: A. DZIĘGA, K. GRACZYK, S. DUBIEL, Z. PODLECKI (red.), *Kościelne prawo procesowe. Materiały i studia*, t. I, Lublin 1999, s. 83.

³ Zob. H. CUDAK, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2004.

⁴ Zob. B. KAJA, *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy 1992.

⁵ Zob. J. BRĄGIEL, *Skutki rozvodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 11(1999), s. 175-182.

⁶ Zob. U. SOKAL, *Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych*, Elbląg: EUH-E 2005.

⁷ Zob. M. PIOTROWSKA, *Radzenie sobie dzieci z sytuacją wynikającą z rozvodu rodziców w narracjach osób z rodzin rozbitych*, „Pedagogika Rodziny” 2008, nr 1(3), s. 175-185; M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozvodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, w: A. ŁADYŻYŃSKI (red.), *Rodzina we współczesności*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT 2009, s. 291-301.

⁸ Zob. M. SUCHODOLSKA, *Relacje rodzice – dzieci w rodzinach rozwiedzionych z perspektywy dorosłych dzieci*, „Pedagogika Rodziny” 2011, nr 1(7), s. 121-136.

⁹ M. JAROSZ, *Problemy dezorganizacji rodziny, determinanty i społeczne skutki*, Warszawa: PWN 1979, s. 69.

¹⁰ U. DUDZIAK, *Psychologiczne skutki rozvodu rodziców dla ich dzieci*, „Forum Teologiczne” 2012, nr 13, s. 97-108.

giczne skutki rozwodów występujące u rozwiedzionych małżonków, ich dzieci, a nawet dorosłych dzieci rozwiedzionych rodziców, uwidaczniają, do czego prowadzi odejście od prawa Bożego i normy moralnej, jaką jest nierozzerwalność małżeństwa”¹¹.

Nie ulega wątpliwości, że rozwód, stres z nim związany, rozłąka z jednym z rodziców może zaburzyć poczucie bezpieczeństwa dziecka. Dodatkowo postawy i sposób realizowania ról społecznych w rodzinie (matki, ojca, żony, męża) przekazywane dziecku (świadomie lub nieświadomie), mogą stać się dla niego wzorcem postępowania w dorosłym życiu. Zauważyła to już Maria Ziemska¹², zdaniem której każde rozbitcie rodziny, również poprzez rozwód, powoduje u dziecka wstrząs i pozostawia trwałe urazy, którego nie można wyleczyć, lecz jedynie złagodzić. Sytuacja rozwodu, ale także separacji, niszczy przyjętą dotąd strukturę rodziny, dostarczając dziecku wielu negatywnych emocji. Istotny jest również okres poprzedzający rozwód, który wiąże się często z konfliktami, rozwiązywanymi przez rodziców w sposób mało konstruktywny i właściwy, w których dziecko może uczestniczyć, chociażby biernie, jako obserwator. Dziecko zostaje postawione w trudnej sytuacji, do której musi się przystosować, mimo iż nie wie jak. Zmieniają się stosunki między rodzicami, w wyniku oddzielnych miejsc zamieszkania zmianie ulega jakość i ilość kontaktów rodziców z dzieckiem, ponadto w życiu uczuciowym rodziców mogą pojawić się nowe osoby, do których dziecko również musi przyjąć pewną postawę. Jan Pryor i Robert E. Emery¹³ sugerują, że rozwód rodziców stanowi jedną z najbardziej radykalnych zmian, jakie cechują dzieciństwo ich potomstwa. Dzieci w sytuacji rozpadu rodziny muszą sobie poradzić z doświadczaniem wielu emocji – poczucia winy, gniewu, żalu, odrzucenia i tęsknoty.

Omawiając rozwód należy zaznaczyć, że jego początku nie można upatrywać w momencie orzeczenia rozwodu przez sąd i rozpadu związku małżeńskiego, a rozpoczyna się od długotrwałego etapu „przedrozwodowych doświadczeń, które mogą znacząco rzutować na szczęście dzieci i skutki tego rozpadu przez nie doświadczane”¹⁴. W związku ze złożonością tego procesu

¹¹ Tamże, s. 97.

¹² Zob. M. ZIEMSKA, *Rodzina i dziecko*, Warszawa: PWN 1980.

¹³ Zob. J. PRYOR and R.E. EMERY, *Children and Divorce*, w: P.B. PUFALL, R.P. UNSWORTH (red.), *Rethinking childhood*, New Brunswick–New Jersey–London 2004, s. 170-189.

¹⁴ J. BRĄGIEL, *Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci*, w: A.W. JANKE (red.), *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku: rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit 2004, s. 193.

i wydarzenia należy podkreślić, że pewne określone skutki tego zjawiska nie dotyczą wszystkich dzieci. Konsekwencje wynikające z rozvodu rodziców związane są z wieloma różnorodnymi czynnikami, których nie można z łatwością przewidzieć. Uzależnione jest to między innymi od charakteru relacji między dzieckiem a rodzicami oraz między samymi rodzicami, jak i od indywidualnych predyspozycji dziecka. Warto tutaj podkreślić stopień dojrzałości rodzicielskiej i osobowościowej zarówno ojca, jak i matki¹⁵. Problemy te mogą w znaczący sposób przyczynić się do obniżenia jakości funkcjonowania dziecka w szkole, wśród rówieśników oraz podczas wielu sytuacji w późniejszym dorosłym życiu, takich jak tworzenie stałych związków uczuciowych.

Problemy związane z przeżywaniem przez dziecko rozvodu rodziców mogą mieć swoje konsekwencje w dorosłym życiu dziecka. Niestety, często zdarza się, że osoby, które przeżyły rozwód rodziców, niejednokrotnie powtarzają ten sam scenariusz.

Paul R. Amato i Juliana M. Sobolewski¹⁶ także zauważają związek pomiędzy doświadczeniem rozvodu rodziców w okresie dorastania a przeżywaniem problemów psychicznych w wieku dorosłym. Wskazują między innymi na większą podatność na dystres i nieumiejętność radzenia sobie z nim, niskie kompetencje interpersonalne oraz niestabilność związków uczuciowych.

Frank F. Furstenberg i Kathleen E. Kiernan¹⁷ przeprowadzili badania, mające wykazać długoterminowe skutki rozvodu w dorosłym życiu dzieci, które go doświadczyły. Wyniki dowiodły, że dorośli pochodzący z rodzin rozwiedzionych wcześniej zaczęli zawierać związki z drugą osobą, jednak również rozwiązywali je szybciej niż osoby w ich wieku, ale pochodzące z pełnych rodzin. Część tych osób została w tym czasie rodzicami. Osoby te niezależnie od wieku, w którym przeżyły rozwód rodziców, przejawiały zachowania cechujące się większym niepokojem i nerwowością niż ich rówieśnicy z rodzin pełnych.

Wiele informacji i wiedzy z zakresu przeżyć towarzyszących dziecku podczas rozvodu rodziców i skutków tego wydarzenia w jego dorosłym życiu dostarczają badania polegające na retrospektywnej ocenie tej sytuacji przez

¹⁵ Zob. M. BŁAŻEK, *Rozwód jako sytuacja kryzysowa w rodzinie*, w: I. JANICKA, H. LIBERSKA (red.), *Psychologia rodziny*, Warszawa: PWN 2014, s. 472.

¹⁶ Zob. P.R. AMATO, J.M. SOBOLEWSKI, *The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being*, „American Sociological Review” 2001, vol. 66, s. 900-921.

¹⁷ F.F. FURSTENBERG & K.E. KIERNAN, *Delayed parental divorce. How much do children benefit?*, „Journal of Marriage and Family” 63(2001), s. 446-457.

osoby, które jej doświadczyły, zrealizowane przez Józefę Brągiel¹⁸. Wymieniane przez młodych dorosłych uczucia doznawane w okresie rozwodowym ich rodziców to przede wszystkim: nieszczęście, bezsilność, samotność, strach, gniew, porzucenie, odrzucenie, brak wartości, wrogość otoczenia, pragnienie śmierci. Badani dodawali, że rozwód rodziców utożsamiają z utratą części normalnego dzieciństwa oraz z poczuciem rozdarcia w swych zobowiązaniach między rodzicami. Uczucia te są charakterystyczne dla kolejnych etapów przeżywania rozwodu i wiele zależy od postaw rodziców wobec siebie, a przede wszystkim wobec dziecka. Negatywne skutki rozwodu mają swoje odzwierciedlenie praktycznie we wszystkich sferach dorosłego życia dziecka (praca, przyjaźń, obraz samego siebie, małżeństwo, współżycie seksualne, używanie alkoholu, osobowość).

Omówione badania, a także kwestie związane z psychicznym przeżywaniem rozwodu rodziców przez dzieci, jednoznacznie wskazują na możliwość wystąpienia niepożądanych efektów rozwodu w dojrzałym, dorosłym życiu osób, które doświadczyły go w okresie dzieciństwa. Przeżywanie przez dziecko wielu trudnych emocji, z którymi nie potrafi sobie konstruktywnie radzić, postawienie go w nowej, zupełnie obcej i niechcianej sytuacji, zaburza jego poczucie bezpieczeństwa, które jest podstawą prawidłowego funkcjonowania. Zachowanie i postawy rodziców obserwowane w tym czasie przez dziecko, dostarczają mu często niewłaściwych wzorów postępowania, które jest przez niego powielane w życiu dorosłym. Obniżona samoocena i brak wiary w siebie uniemożliwiają mu racjonalną analizę rzeczywistych sytuacji, w których się znajduje, co budzi w nim poczucie bezradności i słabości. Młodzi dorośli z rodzin rozwiedzionych mają zaburzony obraz własnej osoby, nie wiedzą jak powinna wyglądać pełna rodzina, mają trudności z prawidłowym budowaniem relacji z innymi ludźmi, często przejawiają lęk i sięgają po substancje psychoaktywne. Wydarzenia, których doświadczyli, zostawiły trwałe ślady w ich psychice, sferze uczuć i kompetencji społecznych, przez co ich dorosłe życie staje się o wiele bardziej trudne i skomplikowane.

1. CEL BADAŃ

Celem badań o charakterze narracyjnym jest opisanie trudności związanych z funkcjonowaniem w bliskim związku uczuciowym, jakich doświadczają

¹⁸ Zob. J. BRĄGIEL, *Skutki rozwodu rodziców*, s. 175-182.

dorośle dzieci z rodzin rozwiedzionych. Ponadto próba zrozumienia tego doświadczenia, tak jak jest ono przeżywane przez osoby, których rodzice się rozwiedli. Pośrednio zamysł ten zawiera scharakteryzowanie uczuć, emocji i przeżyć doświadczanych przez osoby badane zarówno podczas wydarzenia, jakim był rozwód rodziców, jak i podczas kolejnych zdarzeń w ich życiu, w których zachowanie osób badanych mogło być spowodowane przeżytym rozwodem.

2. DOBÓR I CHARAKTERYSTYKA OSÓB BADANYCH

W badaniach własnych został zastosowany celowy dobór próby badawczej. Wynika to z wybranej przez autorki metody badawczej oraz z istnienia konkretnych kryteriów i cech, jakie powinny spełniać osoby badane. W trakcie etapu planowania badań i realizowania jego wstępnych faz kryteria doboru próby badawczej stanowiły: a) przeżycie przez osobę badaną rozwodu swoich rodziców; b) tworzenie bliskiego związku uczuciowego z drugą osobą, która również przeżyła rozwód swoich rodziców; c) trwanie w tym związku co najmniej od roku.

Na potrzeby artykułu wybrano dwie pary (cztery osoby), które stanowią grupę badawczą. Narratorzy pochodzą z rodzin rozwiedzionych. Staż trwania każdego z tych związków wynosił co najmniej rok. Warunek ten został określony, aby wykluczyć pierwszą fazę miłości – zakochanie, którą cechuje niekontrolowany wzrost namiętności, co może mieć wpływ na spostrzeganie drugiej osoby. Ponadto dopiero w drugiej fazie – romantycznych początków, rozpoczyna się realne poznawanie partnerów, mogą pojawić się pierwsze problemy i sposoby ich rozwiązania. Wynika to z częstszych kontaktów między partnerami, które prowadzą do głębszego poznawania siebie nawzajem i wzrostu intymności, która jest jednym z trzech składników miłości¹⁹.

Schemat realizacji badań dla każdej z osób wyglądał tak samo. Podczas kontaktu (telefonicznego bądź mailowego) z potencjalnymi osobami zainteresowanymi udziałem w badaniach proszono o udział w nich, przedstawiając cel oraz charakter badań, a następnie – po uzyskaniu zgody – ustalano termin spotkania. Uczestnicy badań wyrazili zgodę na nagranie wywiadu i wykorzystanie materiałów badawczych do celów naukowych, z zachowaniem anonimowości danych (imiona zostały zmienione). W badaniach uczestniczyło

¹⁹ B. WOJCISZKE, *Psychologia miłości*, Gdańsk: GWP 2009.

dwóch mężczyzn w wieku 24 i 33 lata oraz dwie kobiety w wieku 22 i 25 lat. Kobieta z pierwszej pary ma wyższe wykształcenie, mężczyzna średnie, techniczne. Oboje pracują, w związku są od trzech lat. Drugą parę tworzą studenci, tylko mężczyzna pracuje dorywczo, są razem od dwóch lat.

Teren badań ulegał zmianom ze względu na wybory osób badanych. Aby zagwarantować im jak największy komfort psychiczny oraz poczucie bezpieczeństwa, każda z badanych osób otrzymała prawo do wskazania miejsca, w którym czułaby się na tyle swobodnie, aby mogła udzielić wywiadu. Był to celowy i świadomy zabieg, mający zapewnić narratorom odpowiednie warunki, aby bez zakłopotania mogli odpowiadać na pytania i opisywać swoje doświadczenia związane z rozwodem rodziców i swoim funkcjonowaniem w związku uczuciowym.

3. METODA BADAWCZA

Metodą służącą realizacji zamierzeń badawczych był bezpośredni, osobisty narracyjny wywiad autobiograficzny²⁰. Wywiad ten miał umożliwić odtworzenie wydarzeń związanych z rozwodem rodziców, z uwzględnieniem doświadczeń związanych z funkcjonowaniem w bliskim związku. Wywiad taki pozwala poznać doświadczenia, poglądy, oceny, sądy, opinie czy emocje osób badanych, które dotyczą konkretnych wydarzeń, istotnych dla badań. Czas trwania badania zależał od specyfiki wywiadu z daną osobą i wynosił ok. 60-90 minut.

Zgodnie z procedurą postępowania badawczego, każdy nagrany wywiad został poddany transkrypcji. W rezultacie uzyskano szczegółowe, indywidualne opisy wielowymiarowego doświadczenia trudności w tworzeniu bliskich związków uczuciowych przez młodych dorosłych z rodzin rozwiedzionych.

4. ANALIZA NARRACJI

Wpływ rozwodu rodziców na relacje z płcią przeciwną – próby budowania bliskich relacji, stosunek do bliskich relacji i wiara w ich trwałość

Sytuacja rozwodowa rodziców, której doświadczyła jedna z narratorek, miała wpływ na jej relacje z mężczyznami. Konsekwencje te były dodatkowo

²⁰ F. SCHÜTZE, *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis” 13(1983), z. 3, s. 283-293.

negatywnie wzmocnione przez jej doświadczenia związane z późniejszymi partnerami. W taki sposób to relacjonuje: „Przez bardzo długi czas nie było żadnych relacji, omijałam facetów na odległość albo traktowałam ich tylko jako znajomych. Jak już jakiemuś zaufałam [...] i postanowiłam spróbować, to przez moją uległość i brak podejrzeń, bo przecież ufałam na 100%, nawet po krótkiej znajomości, zawsze znajdowali moje słabości i je wykorzystywali. Przeważnie chłopaki, z jakimi się wiązałam, mieli jakieś defekty, jeden był bajkopisarzem, drugi dużo pił, kolejny miał córkę, a inny naciągał ludzi na kasę i mnie też okradł”.

Olga mimo trudności w okazaniu zaufania, stawiała się wobec swoich partnerów uległa, co zostawało przez nich wykorzystane. Bardzo pragnęła, aby partner zaspokoił jej potrzebę bliskości i aby zapewnił jej wewnętrzne poczucie bezpieczeństwa: „Wierzyłam, że w każdym z tych związków będę szczęśliwa i ta druga osoba mnie zrozumie i zaspokoje moją potrzebę bezpieczeństwa i przynależności do kogoś”.

Paradoksalnie mimo trudności w obdarzeniu mężczyzny zaufaniem, okazywała się zbyt ufna wobec potencjalnych partnerów, którzy to wykorzystywali.

Natomiast u partnera Olgi, Szymona, problemy związane z budowaniem intymnej relacji z drugą osobą przejawiały się głównie w liczbie dziewczyn, z którymi próbował się związać: „Nie umiałem budować związków, miałem wiele dziewczyn. Ojj wiele przez moje życie się przewinęło...”. Sformułowanie: „wiele przez moje życie się przewinęło”, dotyczące poprzednich partnerów, może wskazywać na traktowanie ich w sposób niepoważny, a nawet przedmiotowy. Potwierdzają to kolejne słowa Szymona: „Nie potrafiłem ich przez dłuższy czas utrzymać. Ja się bawiłem, uważałem, że związki są kiepskie, bo po co się kłócić. Ja nie miałem idealnego wzorca związku, nie wiedziałem jak on powinien wyglądać. Uczyłem się tego od kumpli, obserwując ich i ich rodziców”.

Wśród swoich kolegów i ich rodziców poszukiwał wzorca związku, który pomógłby mu w tworzeniu własnych relacji, a którego nie zaobserwował w domu rodzinnym. Szymon natomiast uczy się wierzyć w trwałość związku: „Pewnie nie wierzyłem w związki, dlatego też tak przelotnie je traktowałem i dlatego było ich tak dużo”.

Wypowiedzi narratorów korespondują z wynikami badań Paula R. Amato i Juliany M. Sobolewski²¹. Autorzy stwierdzili, że rozwód rodziców negatywnie wpływa na jakość i stabilność intymnych relacji w dorosłym życiu.

²¹ Zob. P.R. AMATO, J.M. SOBOLEWSKI, *The effects of divorce and marital discord*, s. 903.

Dzieci z rozwiedzionych rodzin osiągają dorosłość o cechach, które predysponują je do problemów związanych z bliskimi relacjami, takich jak deficyt umiejętności interpersonalnych, problemy z zaangażowaniem się lub inne cechy, które kolidują z harmonią i stabilnością związku. Uwikłanie w konflikt małżeński rodziców może zrodzić w ich dorosłych dzieciach przekonanie, że do uczuć innych osób można podchodzić instrumentalnie i można nimi manipulować, aby osiągnąć własne cele²².

Znaczący wpływ na związki uczuciowe kolejnej narratorki, Agnieszki, miała jej matka, która ostrzegała ją, aby nie decydowała się na bycie w związku, ponieważ chłopcy „pewnie wykorzystają” ją i „skrzywdzą jak tata ją (matkę)”, co znacznie obniżało poczucie bezpieczeństwa i wiarę w udany związek, a także chęć tworzenia go. Gdy matka Agnieszki poznała jej obecnego partnera, również „doszukiwała się teorii spiskowych i nie chciała mu zaufać”, i namawiała Agnieszkę do tego samego. „Z czasem się do niego przekonała, ale początki nie były łatwe”.

Burzenie zaufania córki do jej partnera wywoływało częste kłótnie i powodowało, że „sytuacja była bardzo napięta”, obecnie „już się wszystko unormowało”.

Agnieszka przyznaje również, że dotychczasowe wybory partnerów „były nieco nietrafione”. „Z reguły były to dość toksyczne związki”, w których chciała trwać za wszelką cenę, aby tylko nie doprowadzić do rozstania, ponieważ nie chciała, żeby ktoś ją „zostawił”. Czuje, że w obecnym związku „jest inaczej” i ma „nadzieję, że się nie zawiedzie”.

Natomiast partner Agnieszki, Piotr, widząc zachowanie ojca względem matki i czując się za nią odpowiedzialny, przeniósł tę postawę na swoje partnerki uczuciowe, których, jak mówi, nie miał wiele: „Dotychczas będąc z dziewczynami zarzucały mi, że nieraz traktuje je jak własne córki i zachowuję się jak ich ojcowie. Troszczyłem się o nie. Czasem może nawet zbyt i jak teraz o tym myślę to... to mogło być męczące”.

Szukanie w innych kobietach podobieństwa do matki utrudniało mu budowanie bliskich związków uczuciowych. Piotr przyznał również, że zawsze chciał, aby: „ktoś dbał o mnie jak mama o [...] tatę, nawet gdy już byli w separacji. W związkach przeszkadzało mi, że rówieśniczki są takie dziecinne i najprawdopodobniej dlatego też miałem coraz mniej znajomych, ponieważ stawałem się coraz bardziej wymagający pod tym kątem”.

²² Zob. M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozvodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 299.

Jako trudności w budowaniu bliskiej relacji interpersonalnej, narratorzy wskazują niskie poczucie własnej wartości, które w przypadku Olgi skutkowało wkląnięciem się w relacje z mężczyznami tylko dlatego, żeby z kimś być: „Kiedyś usłyszałam, że mamy takiego partnera na jakiego uważamy, że zasługujemy – dlatego dokonywałam kiepskich, mało urodziwych wyborów. Brałam wszystkich, kto na mnie zwrócił uwagę, teraz wiem, że to głupie podejście. Moje poczucie wartości jest niskie, choć mój obecny partner stara się je zwiększyć... [uśmiech]”.

Szymon również wskazuje na problemy z poczuciem własnej wartości: „Oczywiście, że miałem, pewnie jeszcze mam trudności z poczuciem własnej wartości. Jestem podatny na wpływ innych, ale staram się już być asertywny. Lęk o przyszłość wystąpił, gdy groziło mi więzienie za moje zachowanie, ale się pozbierałem, dostałem jeszcze jedną szansę od losu i teraz się staram być dobrym człowiekiem i nikogo nie ranić”.

Kolejnym problemem Piotra są: „[...] bardzo wysokie wymagania co do kobiet, muszą mieć w sobie taką klasę jak [...] mama. Muszą być chociaż trochę podobne, bo [...] to naprawdę niezwykła kobieta”.

Konflikt między rodzicami jest bardzo silnie przeżywany przez dzieci, w głównej mierze jako zagrożenie ich poczucia bezpieczeństwa i własnej wartości²³. Wyniki badań przeprowadzonych przez Józefę Brągiel dotyczące wpływu rozwodu rodziców na funkcjonowanie jednostki w życiu dorosłym, wskazują, że rozwód rodziców wpływa negatywnie na wiele sfer życia. Aż 78% badanych zauważyło negatywne konsekwencje w obrazie własnej osoby. Również Judith S. Wallerstein i Sandra Blakeslee podkreślają, że takie dzieci wchodzą w dorosłe życie doświadczając wielu negatywnych emocji i cechują się niską samooceną²⁴. Z kolei Barbara Kaja stwierdza, że nieprawidłowa, nieadekwatna samoocena pojawia się zwłaszcza u tych osób, które cechują się wysokim stopniem przeżycia rozwodu rodziców. Dzieci te ujawniają tendencję do odsuwania na dalszy plan emocjonalnego kontaktu z drugim człowiekiem oraz postrzegania siebie jako osoby mniej wartościowej od innych²⁵.

Pomimo że badane pary opisują swoją aktualną bliską relację jako udaną i szczęśliwą, to doświadczają ciągłej obawy o jej dalsze powodzenie. Jedną z narratorek, Olga, czuje się dobrze w związku z Szymonem, choć wciąż towarzyszy jej lęk o powodzenie związku i jego dalsze trwanie: „Za każdym razem boję się, że jednak nie sprostam, że będę zbyt słaba, że coś złego

²³ Zob. J. BRĄGIEL, *Skutki rozwodu rodziców*, s. 175; M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 297.

²⁴ Zob. J.S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, przeł. P. Żak, Kielce: Charaktery 2006, s. 355

²⁵ Zob. B. KAJA, *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, s. 83.

zrobię i nasz związek się rozpadnie, dlatego codziennie się staram, by nasza miłość nie wygasła. Boję się, że podobnie jak w przypadku rodziców coś pryśnie i nie będzie tak pięknie jak teraz, że przestaniemy być szczęśliwi”.

Natomiast Szymon żywi nadzieję na powodzenie ich związku: „Jednak mam nadzieję, że spędzę z nią jak najwięcej czasu, że to uczucie, które nas łączy, nie wygaśnie”.

Agnieszce towarzyszy ciągle obawa o trwałość związku: „Bardzo często się boję, że mój związek się rozpadnie, a do tej pory jest on najzdrowszy ze wszystkich. Boję się odrzucenia i tego, że zostanę sama tak jak moja mama [...] po rozwodzie z moim tatą nie spotkała się z żadnym mężczyzną...”.

Piotr też przejawia takie obawy: „Póki co jest dobrze, więc trochę boję się, żeby to się nie rozpadło, tym bardziej że obydwoje mieliśmy doświadczenie z rozwodem rodziców [...]. Zależy mi teraz na Agnieszce i boję się, że któregoś dnia uznam, że i ona jest za dziecinna. Nie uważam, że taka jest, ale boję się, że mnie rozczaruje, a tego bym nie chciał”.

Lęki i obawy doświadczane przez narratorów wydają się niebezpieczne. Badacze podkreślają, że dorosłe dzieci z rodzin rozwiedzionych bardzo często doświadczają lęku o to, czy uda im się stworzyć trwały związek, a w szczególności szczęśliwe małżeństwo²⁶. Osoby te mają zazwyczaj bardziej negatywne postawy wobec małżeństwa jako instytucji i są mniej optymistycznie nastawione do możliwości zawarcia długotrwałego, zdrowego małżeństwa²⁷. Osobom tym towarzyszy również silny lęk przed odrzuceniem i zdradą oraz nadwrażliwość na doświadczenie straty. Uważają, że „intymne związki naznaczone są głęboką niepewnością, a zdrada i niewierność są zbyt prawdopodobne”²⁸. Dzieci z rodzin rozwiedzionych w okresie dorosłości doświadczają podobnych problemów jak ich rodzice, podobnie reagują na różne sytuacje życiowe. Trudno im nawiązać relacje z innymi ludźmi, a ich kontakty, choć czasem liczne, bywają powierzchowne²⁹. Można zatem zauważyć pewien przekaz transgeneracyjny³⁰.

²⁶ Zob. H. SMITH, *Nieszczęśliwe dzieci. Dlaczego cierpią i jak i pomóc*, przeł. A. Nowak, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza 2008, s. 185; M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 295-296.

²⁷ Zob. S.W. WHITTON, G.K. RHOADES, S.M. STANLEY, H.J. MARKMAN, *Effects of Parental Divorce on Marital Commitment and Confidence*, „Journal of Family Psychology” 2008, nr 22 (5), s. 789.

²⁸ J.S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *Druga szansa*, s. 82-83.

²⁹ M. PIOTROWSKA, *Radzenie sobie dzieci z sytuacją wynikającą z rozwodu rodziców*, s. 176.

³⁰ P.R. AMATO, J.M. SOBOLEWSKI, *The effects of divorce and marital discord*, s. 904.

Najdotkliwszy obszar trudności w bliskich relacjach interpersonalnych – lokowany w rozwodzie rodziców

Obie narratorki zgodnie przyznają, że najdotkliwszy obszar trudności stanowi zaufanie do partnera. Olga mówi: „Miałam i mam trudności z zaufaniem, otworzeniem się przed nowymi ludźmi. Wolę obserwować, niż gadać o sobie. Mam barierę przed nowymi ludźmi, nie lubię nachalności [...] na przykład witanie i żegnanie się buziakami z dopiero co poznanymi osobami [...]. Największy problem miałam z zaufaniem do mężczyzn, a i tak za dużo razy zaufałam i to nie tym, którym powinnam. Żałuję tych związków”.

Agnieszka mówi: „Na początku nie mogłam mu do końca zaufać. Bałam się, że nie postrzeżę naszego związku jako coś poważnego. Bałam się, że mnie zawiedzie. Poza tym miałam taki czas, że szukałam teorii spiskowych i żyłam w przekonaniu, że moi partnerzy mnie oszukują lub nie mówią całej prawdy. Zdarzało się, że sprawdzałam potajemnie ich telefony, żeby sprawdzić czy nie ma na nim śladów oszustwa... Smutne, ale prawdziwe...”.

Piotr również wskazuje na zaufanie: „Może chyba nawet jestem za bardzo ufny... teraz tak myślę... ale to taka luźna myśl, więc chyba to nie do końca tak. Po prostu teraz nie boję się, że ktoś mnie oszukuje, a już na pewno nie Agnieszka...”. Narrator natomiast przyznaje, że w każdej z dziewczyn szukał podobieństwa do swojej mamy i w tym upatruje swoją największą trudność w budowaniu bliskiej relacji: „Myślę, że najgorsze było to, że szukałem we wszystkich dziewczynach podobieństwa do mamy [...] bo chciałem, żeby ktoś dbał o mnie tak jak ona o mojego tatę, nawet gdy już byli w separacji. Przeszkadzało mi, że moje rówieśniczki są takie... dziecinne [...]. I chyba dlatego też miałem coraz mniej znajomych, bo jestem coraz bardziej wymagający pod tym kątem”.

Problemem doświadczanym przez Szymona, który był dla niego najtrudniejszy, było mówienie o własnych uczuciach i okazywanie ich drugiej osobie. „Nadal mam z tym problem, choć moja obecna partnerka dobrze to znosi i uczy mnie tego i jestem jej wdzięczny, że uczy mnie jak kochać”.

Jako najdotkliwszy obszar trudności w tworzeniu bliskich relacji międzyosobowych lokowany w rozwodzie rodziców, narratorzy w głównej mierze wskazywali problemy z zaufaniem. Ich brak zaufania może wiązać się z byciem świadkiem nieudanych związków i małżeństw swoich rodziców, co z kolei może prowadzić do przekonania, że zaangażowanie się w intymne relacje i małżeństwo jest ryzykowne. Innym możliwym wyjaśnieniem braku zaufania u młodych dorosłych z rodzin rozwiedzionych jest zaburzenie więzi

rodzic–dziecko³¹. Często problemem jest skrywanie i tłumienie własnych uczuć. Takie zachowanie emocjonalnie blokuje dzieci i utrudnia, a nawet uniemożliwia im stworzenie satysfakcjonujących relacji interpersonalnych w przyszłości³².

Sposób i atmosfera rozstań z partnerami

Rozwód rodziców mógł również mieć wpływ na sposób, w jaki Olga rozstawała się ze swoimi partnerami. Tak opisuje sposób i atmosferę rozstań: „Różne były sposoby rozstawania, atmosfera nigdy nie była przyjazna. Nigdy nie rozstałam się za porozumieniem stron. Zawsze przez jakiś czas cierpiałam z własnej głupoty, że zaufałam. Przeważnie to ja byłam zostawiana, raz ja zerwałam [...] Raz chłopak po prostu zmienił numer telefonu i przestał się odzywać, innym razem powiedział, że idzie do innej, kolejny zerwał smsem [...] żalosalne to było [...]. Zawsze kilka dni płakałam, że tracę grunt pod nogami, co ja teraz zrobię. Obwinałam się, że jestem beznadziejna i tak naprawdę nigdy nikt nie wytrzyma ze mną dłużej niż dwa lata... bo tyle trwał mój najdłuższy związek, nie licząc obecnego”.

W opisie przeżyć zauważyć można niskie poczucie własnej wartości, które może być spowodowane wzbudzonym przez byłych partnerów poczuciem winy, a także poczuciem bycia bezwartościową. Zostało również zachwiane wewnętrzne poczucie bezpieczeństwa, które jest filarem funkcjonowania człowieka w różnych sferach jego życia.

Szymon opisuje swoje poprzednie związki jako „takie przelotne”. Twierdzi, że zachowywał się „nie fair” w stosunku do dziewczyn, z którymi był: „zdradzałem je, ignorowałem, nie okazywałem emocji, więc one były złe i zrywały [...] to wszystko [...] po prostu się kończyło... ”.

Agnieszka przyznaje, że rozstawała się w negatywnej atmosferze: „Z perspektywy czasu mogę powiedzieć, że podczas rozstań zachowywałam się trochę jak [...] mama, oskarżałam drugą stronę i nie dawałam jej szansy na wytłumaczenie. Dużo złości i żalu [...]. Czepiałam się o wszystko i wylewałam wszystkie żale [...]. Ponadto związki Agnieszki cechowała nieufność w stosunku do partnera”.

Natomiast Piotr przyznaje, że zazwyczaj rozstawał się w obojętnej atmosferze: „Tak naprawdę chyba w obojętnej, bo gdy okazywało się, że one są

³¹ Zob. A. OTTAWAY, *The Impact of Parental Divorce on the Intimate Relationships of Adult Offspring: A Review of the Literature*, „Graduate Journal of Counseling Psychology” 2(2010), z. 1, s. 44.

³² J.S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *Druga szansa*, s. 356.

bardziej dziecinne niż myślałem, nie chciałem z nimi być. Czasem one miały do mnie pretensje, ale ja nie wchodziłem z nimi w dyskusję. Przyznawałem im rację i odchodziłem... ale nie było żadnych awantur, bo uważam, że kulturę i klasę pokazuje się właśnie przy rozstaniach”.

Obserwowanie zachowania rodziców w sytuacji rozwodu, bycie świadkiem ich kłótni i konfliktów nie pozostało bez wpływu na sposób i atmosferę kończenia związków przez narratorów. Osoby, które przeżyły rozwód rodziców, przejawiają w procesie komunikacji więcej zachowań negatywnych, takich jak: nadmierny krytycyzm, skłonność do oceniania czy zamknięcie na wymianę informacji³³.

Sposoby radzenia sobie z problemami pojawiającymi się w związku

Wszyscy narratorzy zgodnie przyznają, że najlepszym sposobem na radzenie sobie z pojawiającymi się problemami jest rozmowa i w niej upatrują pewnego rodzaju zabezpieczenie przed rozstaniem:

Olga – „nienawidzę milczeć, gdy pojawiają się problemy, staram się rozmawiać i zmuszam mojego partnera do mówienia o problemie «nie milcz, rozmawiaj ze mną» i celem jest rozwiązanie go i dojście do kompromisu”.

Szymon – „rozmawiam z siostrą i jej się radzę [...] bo najchętniej bym wyszedł i pobiegał i tak czasem robię, gdy emocje są za duże, żeby opadły. W czasach jakichś sprzeczek Olga karze mi z nią rozmawiać, żebym powiedział swoje zdanie, żebym nie tłumił tego co czuje, i to bardzo pomaga. Tym sposobem każde zna zdanie drugiej osoby i można dojść do kompromisu. Uwielbiam jej to «nie milcz, rozmawiaj ze mną». To takie słodkie jak ona stara się, żeby było wszystko ok, żebyśmy się dogadywali i nie przestawali ze sobą rozmawiać”.

Agnieszka – „z moim chłopakiem postanowiliśmy, że o wszystkich naszych problemach, nawet tych najmniejszych, będziemy rozmawiać. Jego rodzice się rozwiedli, bo przestali się dogadywać. To nas zbliża”.

Piotr – „przede wszystkim staram się, abyśmy rozmawiali o wszystkim, a gdy jest sytuacja problemowa, chcę żebyśmy rozwiązywali ją na bieżąco, tym bardziej że Aga lubi kumulować pewne rzeczy. Zresztą my bardzo dużo rozmawiamy”.

Rodzina stanowi pierwsze i podstawowe środowisko wychowawcze, pierwszy model wzajemnych odniesień i sposobów zachowania. To właśnie rodzina

³³ Zob. M. BŁAŻEK, *Rozwód jako sytuacja kryzysowa w rodzinie*, w: I. JANICKA, H. LIBER-SKA (red.), *Psychologia rodziny*, s. 474.

ma największy wpływ na kształtowanie się umiejętności psychospołecznych u dzieci. Zdaniem Marii Oleś „to, jakie procesy zachodzą w rodzinie, jaki jest styl wzajemnego kontaktowania się między sobą rodziców i dzieci, rodziców między sobą, jaki jest klimat wzajemnych interakcji sprawia, że dziecko uczy się określonego stylu zachowania w relacjach interpersonalnych, nabywa pewnych potrzebnych mu umiejętności społecznego rozwiązywania problemów”³⁴. Wzrastanie w rodzinie rozwiedzionej nie sprzyja rozwiązywaniu problemów w sposób konstruktywny, w głównej mierze z uwagi na to, że wzorce przekazane przez rodziców zostają zinterioryzowane przez dzieci.

Radzenie sobie z konfliktami w związku, zachowania w kłótni

Wiele osób, które doświadczyły rozvodu rodziców i były świadkiem kłótni pomiędzy nimi, obawia się konfliktu w związku, utożsamiając go z zakończeniem relacji. Olga przyznaje: „Wiem, że w każdym związku pojawiają się konflikty, nie ma idealnych ludzi, dlatego też istnieją sprzeczki. Staram się traktować je jako normalność, pracować nad tym, aby one umocniły nasz związek. Jeszcze (o dziwo) nie było takiej kłótni, żeby ktoś z nas chciał się wyprowadzać i kończyć związek”.

Jednocześnie przyznaje, że jest nadmiernie ugodowa: „Często nie mam swojego zdania, nie umiem podejmować sama decyzji. To jest jeszcze jedna rzecz, która została mi po rozwodzie rodziców i po moich związkach”.

Natomiast Szymon uważa, że to Olga nauczyła go rozmawiać i dochodzić do kompromisu. Choć jednocześnie przyznaje, że jego partnerka jest ugodowa: „Olga jest ugodowa, często odpuszcza żeby było dobrze w domu, żeby moje ego było usatysfakcjonowane. Ja jestem podatny na wpływ i jak ona dobrze przedstawi argumenty, to bez wahania zgodzę się na to, ale czy jestem ugodowy, bo boję się straty, chyba nie. Życie nauczyło mnie, że nie ma się wszystkiego i cały czas”.

Kolejna narratorka przyznaje, że stara się dużo rozmawiać i rozwiązywać konflikt: „Teraz staram się jak najwięcej rozmawiać, ale nie zawsze tak było. Staram się jednak nie wchodzić w drażliwe tematy, bo to bardzo często kończy się z mojej strony właśnie złością. Staram się rozwiązać konflikt, poznać zdanie drugiej strony. Chociaż ta metoda jest mi bliższa dopiero odkąd jestem z moim obecnym partnerem. Dotychczas szybko się poddawałam [...] co chy-

³⁴ M. OLEŚ, *Rola rodziny w kształtowaniu umiejętności psychospołecznych u dzieci*, w: D. KORNAS-BIELA (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Lublin: TN KUL 2000, s. 272.

ba też czyni mnie podobną do mamy [...]. W związku z Piotrem boję się, żeby nie było konfliktów i żebyśmy się nie rozstali”.

Podobnie zachowanie w kłótni przedstawia Piotr: „Staram się przede wszystkim rozmawiać. Uważam, że komunikacja to podstawa, dlatego staram się dobrze poznać zdanie rozmówcy. I to jest chyba mój największy sposób na konflikt. Chociaż gdy ktoś mnie atakuje, nieco tracę pewność mojej racji i wywołuje to u mnie dyskomfort, który najczęściej objawia się złością [...] szczególnie, gdy rozmawiam z partnerką ojca, której nie mogę znieść [...]. Teraz uważam, że trzeba rozmawiać i odkąd jestem z Agnieszką nie wyobrażam sobie, żeby jakiś konflikt miał być powodem rozstania. Musimy się dogadać i koniec...”.

Konfliktowe relacje między rodzicami, jakich doświadczyli narratorzy, wywołały u nich pragnienie niepowielania negatywnych wzorów i doświadczeń. Każda z badanych osób deklaruje chęć załagodzenia pojawiającego się konfliktu i rozwiązania go w jak najbardziej konstruktywny sposób. Jak zauważyła Dorota Kuncewicz³⁵, pary o konstruktywnym typie rozwiązywania konfliktów cechuje większe nasilenie partnerskiej bliskości. Im częściej para stosuje strategie konstruktywne, tym większe ma poczucie satysfakcji i bliskości w relacji z partnerem.

PODSUMOWANIE

Narratorzy doświadczali trudności w radzeniu sobie z rozwodem rodziców, co ma swoje odzwierciedlenie przede wszystkim w budowaniu bliskich relacji uczuciowych z płcią przeciwną. Można stwierdzić, że problemy te w największej mierze odnoszą się do sfery emocjonalnej. Trudności te wyrażają się przede wszystkim w braku zaufania³⁶, co skutkowało nawet specjalnym doszukiwaniem się oszustw ze strony partnera i jakiegokolwiek jego winy. Dodatkowo osoby badane ujawniają lęk o przyszłość i trwałość związku³⁷, mają świadomość, że nawet po wielu wspólnych latach małżeństwa, które sprawiało wrażenie szczęśliwego i udanego, wszystko może się skończyć.

³⁵ Zob. D. KUNCEWICZ, *Rozwiązywanie konfliktów z partnerem*, s. 135.

³⁶ Por. A. OTTAWAY, *The Impact of Parental Divorce on the Intimate Relationships*, s. 44.

³⁷ Por. M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 295-296; H. SMITH, *Nieszczęśliwe dzieci. Dlaczego cierpią i jak im pomóc*, s. 185; P.R. AMATO, J.M. SOBOLEWSKI, *The effects of divorce and marital discord*, s. 903.

Zauważyć można również nieumiejętność wyrażania i okazywania uczuć³⁸, co najbardziej charakterystyczne jest dla tych osób, które doświadczały wielu, często silnych emocji i nie umiały sobie z nimi poradzić w sposób konstruktywny. Narratorzy cechują się również niskim poczuciem własnej wartości oraz zaniżoną samooceną³⁹. Widoczna jest tu również deprivacja wewnętrznej potrzeby bezpieczeństwa⁴⁰, która jest podstawową potrzebą człowieka, umożliwiającą mu prawidłowe funkcjonowanie psychospołeczne, nawiązywanie i podtrzymywanie relacji interpersonalnych oraz realizację życiowych celów.

BIBLIOGRAFIA

- AMATO P.R., SOBOLEWSKI J.M., The Effects of Divorce and Marital Discord on Adult Children's Psychological Well-being, „American Sociological Review” 2001, vol. 66, s. 900-921.
- BŁĄZEK M., Rozwód jako sytuacja kryzysowa w rodzinie, w: I. JANICKA, H. LIBERSKA (red.), Psychologia rodziny, Warszawa: PWN 2014, s. 459-481.
- BRĄGIEL J., Skutki rozwodu rodziców z perspektywy dorosłego życia, „Roczniki Socjologii Rodziny” 11(1999), s. 175-182.
- BRĄGIEL J., Długoterminowy wpływ rozwodu rodziców na dzieci, w: A.W. JANKE (red.), Pedagogika rodziny na progu XXI wieku: rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit 2004, s. 193-202.
- CUDAK H., Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2004.
- DUDZIAK U., Psychologiczne skutki rozwodu rodziców dla ich dzieci, „Forum Teologiczne” 2012, nr 13, s. 97-108.
- FURSTENBERG F.F., KIERNAN K.E., Delayed Parental Divorce. How Much Do Children Benefit?, „Journal of Marriage and Family” 63(2001), s. 446-457.
- JAROSZ M., Problemy dezorganizacji rodziny, determinanty i społeczne skutki, Warszawa: PWN 1979.
- KAJA B., Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy 1992.
- KUNCEWICZ D., Rozwiązywanie konfliktów z partnerem a wzory relacji z rodzicami, w: T. ROSTOWSKA, A. PEPLIŃSKA (red.), Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego, Warszawa: Difin 2010, s. 125-139.

³⁸ Por. M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 299.

³⁹ Por. J.S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci*, s. 355; zob. B. KAJA, *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, s. 83.

⁴⁰ Por. M. PIOTROWSKA, *Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci*, s. 297; J. BRĄGIEL, *Skutki rozwodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, s. 175.

- OLEŚ M., Rola rodziny w kształtowaniu umiejętności psychospołecznych u dzieci, w: D. KORNAS-BIELA (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000, s. 267-284.
- OTTAWAY A., The Impact of Parental Divorce on the Intimate Relationships of Adult Offspring: A Review of the Literature, „Graduate Journal of Counseling Psychology” 2(2010), z. 1, s. 35-51.
- PANKOWSKA D., *Wychowanie a role płciowe: program edukacyjny*, Gdańsk: GWP 2005.
- PIOTROWSKA M., Radzenie sobie dzieci z sytuacją wynikającą z rozwodu rodziców w narracjach osób z rodzin rozbitych, „Pedagogika Rodziny” 2008, nr 1(3), s. 175-185.
- PIOTROWSKA M., Wspomnienia rozwodu rodziców w narracjach ich dorosłych dzieci, w: A. ŁADYŻYŃSKI (red.), *Rodzina we współczesności*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT 2009, s. 291-301.
- PRYOR J., EMERY R.E., Children and Divorce, w: P.B. PUFALL, R.P. UNSWORTH (red.), *Rethinking Childhood*, New Brunswick–New Jersey–London: Rutgers University Press 2004, s. 170-189.
- SCHÜTZE F., Biographieforschung und narratives Interview, „Neue Praxis” 13(1983), z. 3, s. 283-293.
- SMITH H., *Nieszczęśliwe dzieci. Dlaczego cierpią i jak im pomóc*, przeł. A. Nowak, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza 2008.
- SOKAL U., *Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych*, Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej 2005.
- STEUDEN S., Trudności i zagrożenia w diagnozowaniu osobowości zaburzonej w sprawach o nieważność małżeństwa, w: A. DZIĘGA, K. GRACZYK, S. DUBIEL, Z. PODLECKI (red.), *Kościelne prawo procesowe. Materiały i studia*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1999, s. 83-96.
- SUCHODOLSKA M., Relacje rodzice – dzieci w rodzinach rozwiedzionych z perspektywy dorosłych dzieci, „Pedagogika Rodziny” 2011, nr 1(2), s. 121-136.
- WALLERSTEIN J.S., BLAKESLEE S., *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, przeł. P. Żak, Kielce: Wydawnictwo Charaktery 2006.
- WHITTON S.W., RHOADES G.K., STANLEY S.M., MARKMAN H.J., Effects of Parental Divorce on Marital Commitment and Confidence, „Journal of Family Psychology” 2008, nr 22(5), s. 789-793.
- WOJCISZKE B., *Psychologia miłości*, Gdańsk: GWP 2009.
- ZIEMSKA M., *Rodzina i dziecko*, Warszawa: PWN 1980.

DOŚWIADCZANIE TRUDNOŚCI W BUDOWANIU
BLISKICH RELACJI INTERPERSONALNYCH PRZEZ MŁODYCH DOROSŁYCH
Z RODZIN ROZWIEDZIONYCH

S t r e s z c z e n i e

Celem artykułu jest opisanie trudności związanych z funkcjonowaniem w bliskim związku uczuciowym, jakich doświadczają dorosłe dzieci z rodzin rozwiedzionych. Analiza przeprowadzonych wywiadów wskazuje, że narratorzy doświadczali trudności w radzeniu sobie z rozwo-

dem rodziców, co miało swoje odzwierciedlenie przede wszystkim w budowaniu bliskich relacji uczuciowych z płcią przeciwną. Problemy te w największej mierze odnosiły się do sfery emocjonalnej, a wiązały się z brakiem zaufania, lękiem o przyszłość i trwałość związku, nieumiejętnością wyrażania i okazywania uczuć, niskim poczuciem własnej wartości i niską samoocena oraz z deprawacją wewnętrznej potrzeby bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: bliskie relacje interpersonalne; problemy w relacjach interpersonalnych; rozwód rodziców; doświadczenia autobiograficzne; badanie jakościowe.

EXPERIENCING DIFFICULTIES IN CREATING CLOSE INTERPERSONAL RELATIONSHIPS OF YOUNG ADULTS FROM DIVORCED FAMILIES

S u m m a r y

The purpose of this article is to describe the difficulties of functioning in close emotional relationships experienced by divorced adult children. In addition, the purpose of this article was to try to understand this experience as it is experienced by those whose parents have divorced. The analysis of the interviews indicated that the narrators were experiencing difficulties in coping with parental divorce, which was primarily reflected in building close emotional relationships with the opposite sex. These problems have to a large extent been related to the emotional sphere, and they involve lack of trust, fear for the future and sustainability of relationships, the inability to express and show feelings, low self-esteem, and the deprivation of internal security needs.

Key words: close relationships; interpersonal difficulties; divorce of parents; autobiographical experience; qualitative research.

